

rası bütün büyük şehirlere, Süveyş'e, Asvan'a ve Feyyûm vahasına karayoluyla, İskenderiye, Süveyş ve Asvan'a demiryoluyla bağlıdır. İskenderiye'den Libya'ya bir karayolu, bir de demiryolu hattı devam eder. Ayrıca tarım alanlarında şeker kamışının açık vagonlarla taşındığı dar demiryolu hatları vardır. Kızıldeniz ve Akdeniz arasında deniz ulaşımını sağlayan Süveyş Kanalı 1869 yılında açılmıştır. Başlıca havaalanları Kahire, İskenderiye, Lüksor ve Şarmeşşeyh'te bulunmaktadır. Mısır ekonomisinde turizmin ağırlığı gün geçtikçe artmaktadır. Dış ticarete ihracat ithalâta oranla düşüktür. Tekstil ürünleri, çeşitli aletler (imalât sanayii), ham pamuk ve petrol ürünleri ihraç edilir; gıda maddeleri, makineler, elektrikli aletler, taşıtlar, kimyasal maddeler, kâğıt, kereste, yağ ve mineraller ithal edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Birot – J. Dresh, *La Méditerranée et le moyen orient*, Vendome 1955, II, 241-243; Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara 1964, s. 231-243; G. Baer, "Urbanization in Egypt, 1820-1907", *Beginnings of Modernization in the Middle East* (ed. W. R. Polk – R. L. Chambers), Chicago 1968, s. 155-169; Türkkiye Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 27-29; M. Adams, *The Middle East*, Oxford 1983, s. 11-20; P. Beaumont v.dğr., *The Middle East: A Geographical Study*, Chichester 1985, s. 471-487; Nasr es-Seyyid Nasr, *Coğrafîyyetü Mısrî'z-zirâ'iyye*, Kahire 1408/1988; W. R. Polk, *The Arab World Today*, London 1991, s. 6, 134-144, 279-281; Selami Gözeç, *Afrika Ülkeler Coğrafyası I*, İstanbul 1995, s. 123-130; Aydoğan Köksal, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 339-351; A. Atasoy, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Bursa 2003, s. 775-788; Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *DTCFD*, IX/3 (1951), s. 329-352; Ali Tanoğlu, "Mısır ve Süveyş Kanalı", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, II/3-4, İstanbul 1952-53, s. 17-47; E. Ehlers, "Population Growth and the Food Supply Margin in Egypt", *Applied Sciences and Development*, XIII, Tübingen 1979, s. 65-87; G. Meyer, "Effects of the New Valley Project upon the Development of the Egyptian Oases", *Applied Geography and Development*, XV, Tübingen 1980, s. 96-116; Suna Doğaner, "Mısır'da Coğrafyanın Turizm Etkisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 29, İstanbul 1994, s. 83-113; Besim Darkot, "Mısır", *İA*, VIII, 217-218.

SUNA DOĞANER

II. TARİH

Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar.

Çivi yazılı tabletlerde Mısır / Musri / Musur ve İbrânice belgelerde Misrayim şeklinde geçen Mısır adının Proto-Semitik *mâsôr* (sur, kale) kelimesinden, bugün Batı dillerinde kullanılan Egypt'in de (Gr. Aigypptos, Lat. Aegyptus) başşehir Mem-

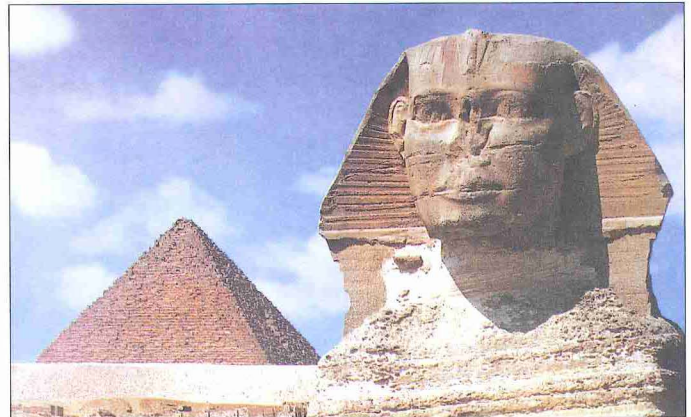
fis'in eski Mısır dilindeki ilk adı olan Haptah / Hikuptah'tan geldiği sanılmaktadır (NBD, s. 337). Mısırlılar ise ülkelerine verimli arazisine işaretlerle Kemet (kara toprak), Tawy ("iki ülke": Aşağı ve Yukarı Mısır) ve To-Meri (anlamı bilinmiyor) diyorlardı (a.g.e., a.y.).

Mısır prehistoryasında Avrupa, Afrika ve Avrasya'nın diğer bölgelerinden pek farklı geçmediği anlaşılan Paleolitik (eskitaş) ve Mezolitik (ortataş) çağlardan sonra milâttan önce yaklaşık 5000-3800 yılları arasında sürdüğü tahmin edilen Neolitik çağ (yenitaş) gelir. İnsanların toplu şekilde yerleşik bir hayat yaşadıkları ve tarım, hayvancılık, dokumacılık, çömlekçilik bildikleri Neolitik medeniyet iki ayrı tarzda gelişmiştir (Orta Mısır'da ve deltanın hemen güneyinde); bunun etnik veya tarihî bir sebebe dayandığı sanılmaktadır. Predinastik (hânedanlar öncesi) dönem olan Eneolitik çağda (bakırçağı) metalin Mısır'a yabancılar tarafından getirildiği düşünülürken de bunun işgalle geldiğini gösteren bir iz yoktur. Mısır'ın kendine has sanat ve din anlayışı (Mısır uygarlığı) bu dönemde filizlenmeye başlamıştır.

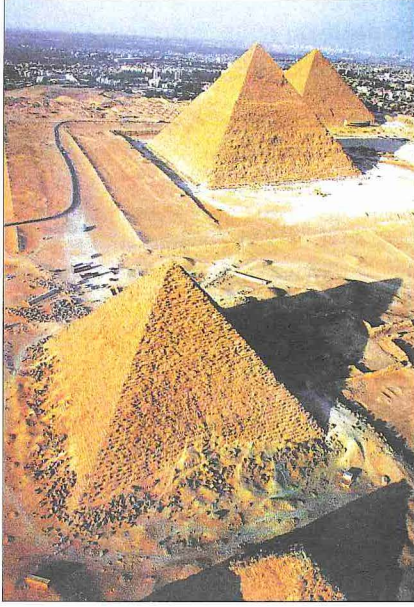
Milâttan önce III. yüzyılda yaşayan Mısırlı tarihçi-rahip Manethon, eski Mısır hakkındaki ilk bilgilerin alındığı *Aigypsiaka* adlı Grekçe eserinde iki ülkeyi (Aşağı ve Yukarı Mısır) birleştiren kişinin Tinis Kralı Menes (Narmer) olduğunu söyler. Böylece hânedanlar devrini Menes'le başlatan Manethon, 3000 yıl gibi çok uzun bir süre devam eden bu dönemi günümüzde ilim adamlarının da benimsediği otuz bir hânedanın hüküm sürdüğü eski, orta ve yeni krallıklar adı altında üç bölüme, bunları da kendi içlerinde çeşitli alt bölümlere ayırmıştır. Mısır birliğinin sağlandığı ilk dönem, belgelerin yetersizliğine rağmen yine de firavunların teokratik-otokratik yönetimlerinin başladığı,

hemen bütün öğeleriyle Mısır uygarlığının doğduğu zaman dilimi olarak kabul edilir. III. hânedan firavunlarından Cüser idare merkezini Tinis'ten iki ülkenin sınırında bulunan Memfis'e taşıdı. Arkasından da milâttan önce 2650'ye doğru Sekkâre'deki basamaklı ilk piramidi ve çevresinde yer alan mezar kompleksini yaptırarak Mısır mimarisinde eham geleceğini başlattı. IV. hânedanın kurucusu Snefru, kendisi için üç piramit inşa ettirmek suretiyle en mükemmel örneği elde etmeye çalıştıysa da bu iş oğlu Keops zamanında gerçekleşti ve onun büyük piramidi eski dünyanın yedi harikasıdan biri sayıldı. Keops'un oğlu Kefren (Hûfû) daha küçük, torunu Mikerinos da onunkinden ufak birer piramit yaptırarak babalarına saygılı bir biçimde geleneği sürdürdüler. Bu dönemde yüksek rütbeli saray görevlilerinden oluşan krala yakın bir sınıf ortaya çıkmıştır (muhtemelen Kur'an-ı Kerim'de firavunlar devriyle ilgili olarak zikredilen "mele"; bk. FİRAVUN). I. Teti, I. Pepi ve II. Teti gibi firavunların hüküm sürdüğü VI. hânedan devrinde merkezî otoritenin gittikçe zayıflayarak eyaletlerde bağımsızlaşma eğiliminin arttığı ve valilerin merkezden uzaklaşmaya başladığı görülür. II. Pepi ile Mısır'ın eski krallık dönemi çöküş sürecine girmiş ve firavunun sınırsız gücü tehlikeye düşmüştür. Eski krallık devri firavunları, Sînâ yarımadası ve Nûbe'nin güney kesiminde tampon bölgeler ve kendi denetimlerinde ticaret yolları yaptırıldı. Mısır gemileri Kızıldeniz, Somali ve Doğu Akdeniz sahillerine ticarî seferlerde bulunuyordu. Lübnan'dan sedir ağacı, Afrika'dan fildişi ve değerli taşlar, Sînâ'dan bakır cevheri getiriliyordu. Yine bu dönemde kanal açma girişimlerinin olduğuna dair işaretler vardır.

Birinci ara dönem (m.ö. 2270-2100) denilen dört hânedanın hüküm sürdüğü

IV. hânedanın
firavunlarından
Kefren'in
Cize'deki
piramidi ile
yanındaki
sfenks

Mısır firavunlarından Keops, Kefren ve Mikerinos'un Cize'deki piramitleri

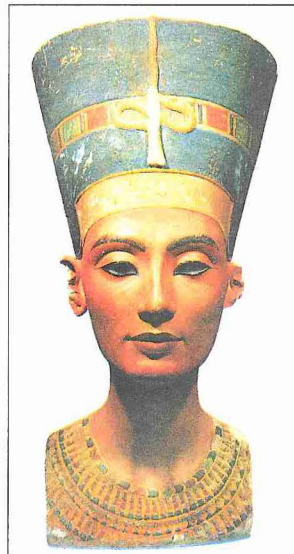
zaman diliminin başlarında eski krallık devrinde sağlanan birlik siyasî ve idarî olumsuzluklarla beraber dağılmaya başladı. Ayrıca kuraklık, kutık ve yoksulluğun bunlara eklenmesiyle toprak kavgalarının önlenememesi sonucu merkezî yönetim parçalandı ve eski krallık çöktü. IX ve X. hânedanlar Herakleopolis'te (Feyyûm) otokratik yönetimin devamını sağladıysa da bu Orta ve Aşağı Mısır'la sınırlı kaldı. Teb firavunlarından II. Mentuhotep'in tekrar siyasî birliği tesis etmesi orta krallık döneminin (m.ö. 2065-1785) başlangıcı olarak görülür. XI. hânedanın son firavununun ölümünün ardından tahta el koyan vezir, I. Amenemhet adıyla XII. hânedanlığı kurdu ve karışıklıklara son verdi. Memfis yakınlarında yeni bir başşehir inşa ettiren I. Amenemhet'in devlet adamları ve kendisinden sonra gelecek firavunlar için hazırlattığı yönetim kurallarını belirleyen tâlimatnâme bu konuda kaleme alınmış dünyadaki ilk yazılı belge sayılmaktadır. İkinci ara dönem adıyla anılan milâttan önce 1785-1570 yılları arası Mısır tarihinin en karışık ve en az bilinen devirlerinden biridir. Hânedan çekişmelerinin artması ülkenin tekrar bölünmesine yol açarken Mısır'ın kuzeyini işgal ederek Avaris şehri çevresine yerleşen Hiksoslar XV ve XVI. hânedanlara sahip oldular. Arkasından, ilk defa böyle bir işgale uğrayan

Mısır halkı arasında bağımsızlık hareketleri ortaya çıktı ve Teb prenslerinin önderliğinde Hiksos hâkimiyetine son verildi.

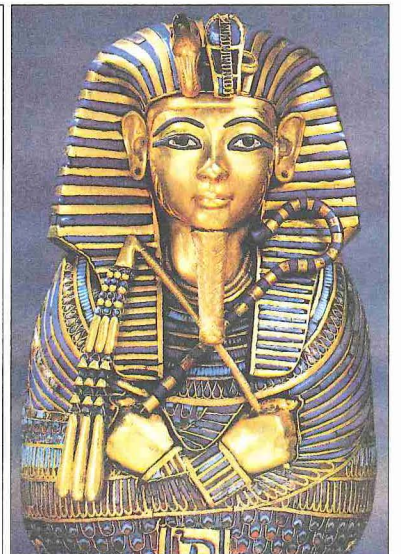
Hiksoslar'ı Filistin'e kadar süren I. Ahmose güneyde Nûbe'yi Mısır'a bağladı. Böylece XVIII. hânedanın kurulmasıyla yeni krallık dönemi (m.ö. 1570-1200) başlamış oldu. Mısır'ın en güçlü zamanının yaşandığı bu devirde sömürgeci ve yayılmacı bir dış siyaset neticesinde zenginlik artarken birçok önemli makam askerlerin eline geçti. I. Tutmosis (m.ö. 1506-1494) ölen firavunların gömülmesi işine yenilikler getirdi ve ilk defa ünlü Krallar vadisinde kendisi için mezar hazırlattı. IV. Amenofis (m.ö. 1375-1354) dinî alanda büyük bir reform gerçekleştirerek ülkeye güneş monoteizmini getirdi ve diğer tanrıları reddetti. Yeni güneş tanrısı Aton ismini taşıyor ve güneş kursu şeklinde gösteriliyordu. Adını Akhetaton (güneşin kulu) olarak değiştiren IV. Amenofis diğer tanrıların heykellerini tahrip ettirerek birçok Aton tapınağı yaptırdı ve eski başşehirden ayrılıp yeni kurduğu Akhetaton'a yerleşti. Ancak halk ve din adamları, özellikle Amon rahipleri tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanan yeni din onun ölümünden sonra kanlı bir şekilde kaldırıldı. Yeni krallık döneminin en önemli firavunlarından biri II. Ramses'tir. II. Ramses Hititler'le Kadeş savaşını yaptı; ardından dünyanın ilk yazılı antlaşması olarak bilinen antlaşmayla (m.ö. 1270) Suriye'nin yarısını aldı ve III. Hattuşili'nin kızıyla evlendi. II. Ramses mimariye çok önem verdi. Kendisi için Ebû Simbel'de iki devâsâ tapınak, Pi-Ramses (Per-Ramses) adını verdiği idare şehri ve Teb'de sonraları Ramesseum denilen, içinde bir

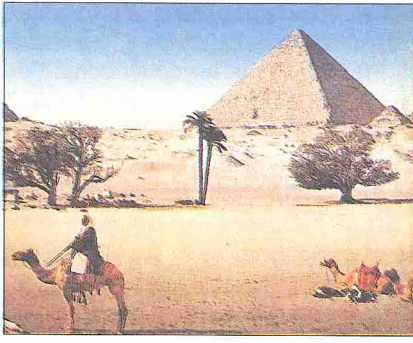
astronomi gözlem odası da bulunan kompleksi yaptırdı. İsrâiloğulları'nın Mısır'dan onun zamanında çıktığı sanılmaktadır.

Mısır tarihinde XX. hânedandan itibaren milâttan önce 1200-1085 yılları arası çöküş dönemi olarak adlandırılır. II. binin sonlarına doğru Mısırlılar'ın deniz kavimleri dedikleri Hint-Avrupalılar'ın kalabalık bir şekilde Libya'ya, Akdeniz'e ve Asya'ya gelmeleri güç dengelerini altüst etti. Tarihinde ilk defa denizden saldırıya uğrayan Mısır karadan gelen istilâcılarla da uzun süre savaşmak zorunda kaldı. XI. Ramses zamanındaki karışıklıklardan istifade eden Teb başrahibi Herihor ülkenin güneyine hâkim oldu. Aynı firavunun ölümünden sonra milâttan önce 1085 civarında kuzeyde Tanis Valisi Smendes kendini firavun ilân ederek XXI. hânedanı kurdu. Ardından yönetim Teb rahipleriyle XXI. hânedan arasında paylaşıldı. Üçüncü ara dönem olarak adlandırılan sürede Mısır'ın kuzey kesimi Libya kökenli XXII. hânedanın yönetimine girdi; Teb'de de XXIII. hânedan ortaya çıktı. Mısır XXIII, XXIV ve XXV. hânedanlar zamanında tarihinde en büyük bölünmelere uğradı ve bunun sonucunda Asur Kralı Assarhadon, Sînâ çölünü ve deltayı geçerek Memfis'e girdi. Ancak Sais Kralı I. Psamtik birkaç yıl sonra Asurlular'ı ve Sudanlılar'ı uzaklaştırarak XXVI. hânedanı kurdu (m.ö. 663); ülke bir süre daha müreffeh ve sanat açısından parlak bir dönem yaşadı. Mısır milâttan önce 525'te Pers Kralı Kambises tarafından işgal edildi ve milâttan önce 404'e kadar XXVII. sülâle denilen Pers hükümdarlarınca yönetildi. Bu tarihte Persler'i ülkeden çıkaran Saisli

Nefertiti'nin kireç taşından yapılmış boyalı büstü ile XVIII. hânedanın firavunlarından Tutankamun'un altın maski

Büyük piramidin XX. yüzyılın başında çekilen bir fotoğrafı (İÜ Ktp., Albüm nr. 90402)

Amyrtaios XXVIII. hânedanı tesis etti. Ülkede, onun ardından gelen XXIX ve XXX. hânedanlar zamanında da milli birlik politikasıyla yönetildi. Fakat II. Nektanebo devrinde Persler ülkeyi tekrar ele geçirdiler ve bir satraplık olarak doğrudan merkeze bağladılar. Dört yıl kadar sonra Nübeli bir prens, XXXI. hânedanı kurarak Persler'e karşı şiddetli bir mücadele başlattıysa da milâttan önce 332'de Pers İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender Mısır'ı da hâkimiyeti altına aldı. Mısır'a giren İskender halk tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Ziyaretlerine gittiği Amon rahipleri onu Amon'un oğlu sıfatıyla bir tanrı olarak kutsadılar.

İskender'in âni ölümü üzerine Mısır toprakları generallerinden Ptolemaios Soter'e kaldı. Onun başlattığı Ptolemaioslar (Lagos hânedanı) döneminde Mısır ve Yunan geleneklerinin sentezi olan yeni bir kültür anlayışı içinde Akdeniz dünyası ile yakın bir ilişkiye girildi. Bu amaçla idare merkezi Memfis'ten İskender'in kurduğu İskenderiye'ye taşındı. Bir ticaret limanı olarak gelişen şehirde ünlü İskenderiye Kütüphanesi kuruldu ve limanın karşısındaki adaya dünyanın yedi harikasıdan biri kabul edilen İskenderiye Feneri inşa edildi. Bu devirde ülke toprakları Libya'ya kadar Kuzey Afrika, Güney Suriye, Kıbrıs, Ege adaları, Kilikya ve Marmara'ya kadar birçok Anadolu sahil şehrini kapsıyordu. Yavaş yavaş zayıflayan devlet milâttan önce 195'te Selevkoslar'ın himayesine girdi ve onların tamamen eline düşmekten ancak Roma'nın müdahalesiyle kurtuldu. Artık Mısır'ın başında kalabilmek için hükümdarlar Roma'nın desteğini kazanmak zorundaydılar. XII. Ptolemaios'un kızı ve XIII. Ptolemaios'un eski Mısır geleneğine

göre evlendiği kız kardeşi olan VII. Kleopatra (m.ö. 51-30), hânedanı tekrar güçlendirebilmek için Roma kumandanları Julius Caesar ve Marcus Antonius'u kullandıysa da Octavianus (Augustus) tarafından Actium deniz savaşında yenilgiye uğratıldı; böylece Ptolemaios Devleti yıkıldı. Bir Roma eyaleti haline gelen Mısır gerek stratejik konumu gerekse verimli topraklarıyla imparatorluğun önemli bir parçası oldu. Toprak reformu niteliğinde bazı girişimlerle tapınakların arazilerine el konulurken maliye ve vergi işlerine düzen vermek amacıyla özerk yönetimler oluşturuldu. Roma hâkimiyeti döneminde halk sınıfları arasında farklılaşmalar başladı. Yunan kökenliler çeşitli imtiyazlar kazanarak şehir aristokrati görünümü aldı. İskenderiye'deki yahudi topluluğu da geleneklerine bağlılığıyla ayrı bir sınıf teşkil ediyordu. Milâttan sonra 50 yıllarında onlarla Yunanlılar arasında çatışmalar baş gösterdi; 66 ve 117 yıllarındaki ayaklanmalarda binlerce yahudi öldürüldü.

Roma'nın karışıklıklar içine düştüğü III. yüzyılda Mısır'da da çeşitli ayaklanmalar vuku buldu, ancak bunlar kısa sürede bastırıldı. Hristiyanlığın yayılmaya başlaması Mısır'ın dinî ve siyasî hayatında köklü değişikliklere yol açtı. Hristiyanlık önce İskenderiye yahudileri, ardından bütün halk tarafından benimsendi. Çöle gelen keşişler burada misyonerlik faaliyetlerinde bulundu. Fakat bu arada teolojik tartışmalar baş gösterdi ve mezhepleşme-

ler başladı. Hristiyanlığın gnosisin yüksek bir şekli olduğunu ileri süren İskenderiye'li Klemens baskılardan kaçmak zorunda kalırken İskenderiye Okulu'nda onun yerine geçen Origenes de Helenizm ile İncil'i uzlaştırmak istediği için görevinden uzaklaştırıldı. Hz. İsa'nın kişiliği çevresinde dönen tartışmalar III. yüzyılın sonlarına doğru had safhaya ulaştı. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesinin ardından Mısır Doğu Roma'ya (Bizans) bağlandı.

Eski Mısır'da bilim çok gelişmişti. Gerek firavunlar döneminin son aşamalarında gerekse Pers, Yunan ve Roma hâkimiyetleri sırasında buraya çok sayıda yabancı âlim ve seyyah gelmiş, bunlar ülkedeki gelişmeleri kendi ülkelerine aktarmışlardı. Ayrıca Mısır'ın dinî hayatı Yunanlılar'ı ve Romalılar'ı etkilemiştir. Eski Mısır peygamberler tarihi açısından da çok önemlidir. Ahd-i Atık'te ve Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Mûsâ'nın firavunla mücadelesi ve İsrâiloğulları'nın onun önderliğinde Mısır'dan çıkışı, Hz. Yûsuf kıssası gibi konular geniş yer alır.

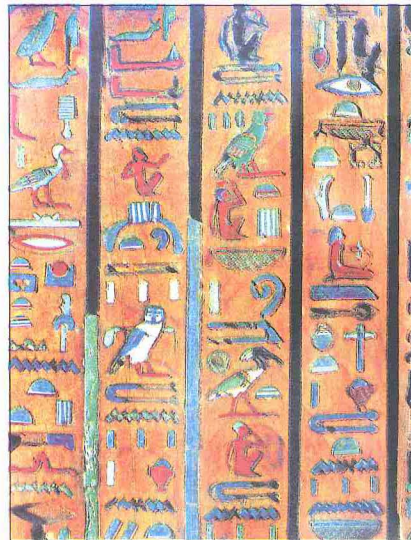
BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1973, s. 103-185; Arif Müfid Mansel, *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul 1938; Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Ankara 1939; Afetinan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 1987; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, İstanbul 1990, s. 107-126; *Letters from Ancient Egypt* (trc. E. F. Wente, ed. E. S. Meltzer), Atlanta 1990; M. A. Hoffman, *Egypt before the Pharaohs: The Prehistoric Foundations of Egyptian Civilization*, Texas 1991; J. Vercoutter, *Eski Mısır* (trc. Emine Su), İstanbul 1992; E. Hornung, *Einführung in die Ägyptologie: Stand, Methoden, Aufgaben*, Darmstadt 1993; a.mlf., *Mısır Tarihi* (trc. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul 2004; K. A. Kitchen, "Egypt", *NBD*, s. 337-353; *Die Altorientalischen Reiche* (ed. E. Cassin v.dğr.), Augsburg 1998, I, 210-374; II, 222-293; III, 256-282; Ali Cengiz Üstüner, *Mısır Uygarlığı*, İstanbul 1998; P. Johnson, *The Civilisation of Ancient Egypt*, London 1999; J. Tyldesley, *Judgement of the Pharaoh: Crime and Punishment in Ancient Egypt*, London 2000; J. Ray, *The Reflections of Osiris: Lives from Ancient Egypt*, London 2001; M. R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, New York 2002; L. Capponi, *The Creation of Roman Province: The Case of Augustan Egypt* (doktora tezi, 2003), University of Oxford; "Mısır", *ABr.*, XVI, 33-36; "Mısır", *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, XIII, 8117-8121; Ömer Faruk Harman, "Firavun", *DA*, XIII, 118-121; Mustafa Uzun, "Firavun", a.e., XIII, 121-122; *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Oxford 2001 (ed. D. B. Redford), I-III.

HİLAL GÖRGÜN

Eski Mısır'ın hiyeroglif yazısına bir örnek

Bizans Dönemi. Geniş Roma İmparatorluğu toprakları Bizans'ın kurucusu sa-